

Bevezetés

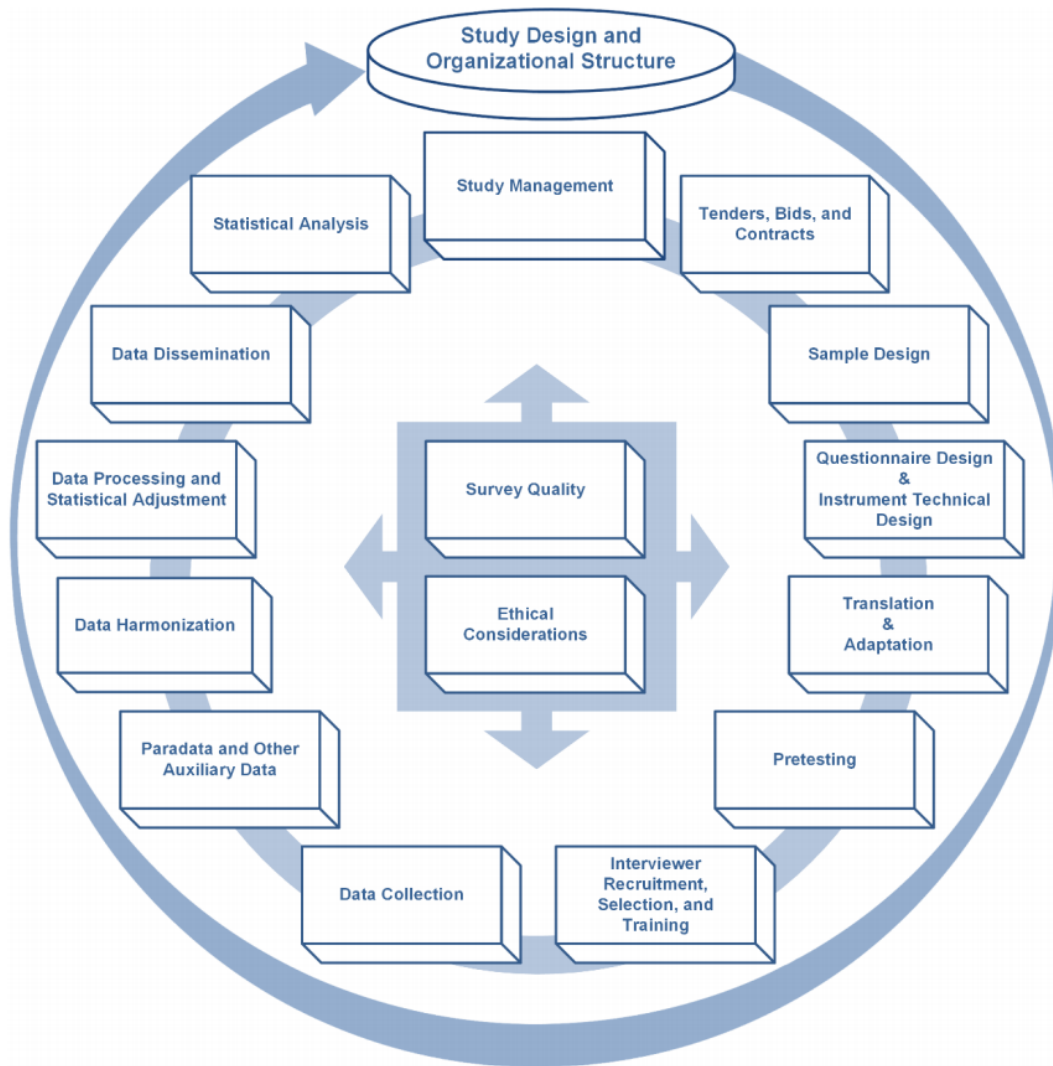
Az International Social Survey Programme (ISSP) az 1980-as évek elején a német ALLBUS és az amerikai General Social Survey kutatási projektek együttműködéséből nőtt ki. Magyarország igen korán, elsőként a volt szocialista országok közül 1986-ban csatlakozott be ebbe a nemzetközi összehasonlító vizsgálatba, amely kezdetektől fogva olyan lényeges társadalmi kérdéseket vizsgált mint például a kormányzat szerepe, társadalmi hálózatok, avagy a nemek változó szerepe a családok életében. Az ISSP szervezetileg csak egy keretet biztosít a kutatások módszertani összehangolásához, tehát minden ország tagintézménye saját maga teremti elő az egyes adatfelvételek finanszírozását. A jelen OTKA kutatás legfontosabb célja, három darab ISSP survey adatfelvételének lebonyolítása volt. 2013-ban a nemzeti identitás, 2014-ben az állampolgárság, 2015-ben pedig a munkaattitűdök volt a témája az adatfelvételeknek. Az ISSP adatfelvételek minden esetben lakossági adatfelvételeket jelentenek, vagyis országos reprezentatív mintákon zajlanak, illetve zajlottak. A mintavételi keretet a 18 éves és idősebb nem intézményi felnőtt lakosság jelentette.

Az ISSP adatok módszertani kidolgozottságuknál és nemzetközi kontextusuknál fogva társadalomtudományi alapkutatások egyik fontos adatforrása, Európában ehhez hasonló kutatási projekt csak a European Social Survey (ESS)¹. Az ESS-szel ellentétben az ISSP számos Európán kívüli országban is lebonyolításra kerül és ez több, lényegi módszertani kihívást jelent. Ezekről nemrégiben, 2016 augusztusban egy átfogó jelentés készült a michigani Survey Research Center-ben Cross-Cultural Survey Guidelines címmel². A monografikus, közel 850 oldalas kiadvány szerkesztője másokkal együtt az a Tom W. Smith, aki az ISSP kutatás egyik fő kezdeményezője volt amerikai részről. A komparatív survey kutatások „életciklusát” a kiadványban egy 18 elemű folyamatábrával szemléltették. Ezek az elemek a következők voltak:

1 Az ESS vizsgálatot az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontja koordinálja Magyarországon, a kutatás terepmunkáját több alkalommal a TÁRKI végezte. Az immáron ERIC formában működő nemzetközi kutatás honlapját lásd: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

2 A teljes jelentés letölthető a http://ccsg.isr.umich.edu/images/PDFs/CCSG_Full_Guidelines_2016_Version.pdf címről.

1. Kutatás tervezés és szervezeti struktúra
2. Kutatásmenedzsment
3. Pályázatok, szerződések
4. Mintavétel
5. Kérdőív szerkesztés
6. Technikai tervezés (programozás, vizualizáció)
7. Fordítás
8. Adaptáció
9. Tesztelés, próbakérdezés
10. Kérdőbiztosok toborzása, kiképzése
11. Adatfelvétel
12. Meta- és kiegészítő adatok az adatfelvétel folyamatával kapcsolatban
13. Adatharmonizáció
14. Adatfeldolgozás és statisztikai kiigazítás (pl. súlyozás)
15. Adatdisszemináció
16. Statisztikai elemzés
17. Survey minőségellenőrzés
18. Etikai megfontolások

A fenti életciklus minden egyes ISSP hullámra is vonatkozik. Anélkül, hogy kitérnénk minden egyes elemre kiemelnénk, hogy a jelen OTKA kutatási projektben a TÁRKI végezte el a központilag kidolgozott kérdőívek fordítását, adaptációját, próbakérdését, a kérdezőbiztosok felkészítését. Ugyancsak a TÁRKI bonyolította le az adatfelvételek terepmunkáját, az adatok utólagos ellenőrzését és súlyozását, a nemzetközi archiválás előkészítését az ISSP központ által megadott szempontok szerint. Az mellett, hogy a magyar adatok bekerülnek a TÁRKI Alapítvány Társadalomtudományi Adatbankjába a nemzetközi adatbázist a német GESIS munkatársai alakítják ki együttműködve az egyes országok kutatócsoportjaival. Az adatdisszeminációt is a GESIS biztosítja, de a nemzetközi adatbázis metaadatai az olyan nagy adatarchívumok katalógusában is szerepelnek mint az amerikai ICPSR³.

A jelen OTKA kutatás alapvetően az adatfelvételek megvalósítását és az adatbázisok kialakítását tűzte ki célul, a szubsztantív kutatói munka, a statisztikai elemzések nem képezték részét a kutatási

3 ICPSR, azaz Inter-university Consortium for Political and Social Research. Az ICPSR honlapja a www.icpsr.umich.edu címen érhető el.

tervnek. Ennek ellenére leszögezhető, hogy az ISSP adatok egyik legnagyobb előnye kétség kívül az, hogy sok szakszociológiai vizsgálathoz ad muníciót. Ilyen például Simonovits Bori elemzése az ISSP Nemzeti identitás modulból, amely a Társadalmi Riport 2014 című kötetben⁴ jelent meg. A továbbiakban a három megvalósított ISSP modult ismertetjük:

Nemzeti identitás III (National Identity III)

A nemzeti identitás modul 1995 és 2003 után harmadik alkalommal került lekérdezésre a világ számos országában. A kérdések döntő hányada ismétlődőek, ami lehetőséget teremt longitudinális kumulatív adatbázis kialakítására is. Ezt a feladatot is a GESIS archívuma végzi el, amely közvetlen online felületen keresztül is elemezhetővé és letölthetővé teszi a nemzetközi kutatási adatbázisokat (ZACAT - NESTAR szerver: <http://zacat.gesis.org/webview/>).

A kérdőív modul tematikailag a következő témaköröket fedi le:

- a lokális, a regionális, a nemzeti és a szupranacionális (európai) identitások fontossága
- a nemzeti identitás szerkezete, egyes összetevők fontossága (származás, állampolgárság, lakóhely, nyelv, vallás, jogkövetés, azonosságtudat, származás)
- nemzeti identitással, nemzeti büszkeséggel kapcsolatos attitűdök
- a nemzeti büszkeség forrásai (demokrácia működése, nemzetközi szerep, gazdasági eredmények, szociális biztonság, tudományos és sport eredmények, művészetek, hadsereg, történelem, egyenlő bánásmód, társadalmi kohézió)
- gazdasági és kulturális nacionalizmussal / protekcionizmussal, globalizációval kapcsolatos attitűdök
- az etnikai kisebbségek asszimilációjával és integrációjával kapcsolatos vélemények
- a Magyarországra történő bevándorlással kapcsolatos vélemények
- a patriotizmus (hazafiság) szerepe
- Európai Unió megítélése

A nemzeti identitás modulon kívül az ISSP Módszertani Bizottsága meghatározta a lekérdezendő társadalmi-demográfiai háttérváltozók sztenderdjét, amelyet kérdőívünk szintén tartalmazott.

4 Simonovits Bori. 2014. „Nemzeti identitás, kisebbségek és társadalmi konfliktusok A magyar társadalom attitűdjeinek alakulása 1992 és 2014 között.” in: Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.) Társadalmi Riport 2014. Budapest: TÁRKI. pp. 404-431.

A nemzetközi sztenderd szerinti struktúrában kialakított magyar adatbázis 1007 elkészített esetet (interjút) és 496 változót tartalmaz. A változók egy része ország-specifikus, tehát csak egyetlen ország adatait tartalmazzák (pl. pártválasztás, vallás).

A mintavételi keretet a nem-intézményi háztartásban lakó, 18 éves és idősebb személyek képezték. A kutatás során háromlépcsős arányosan rétegzett mintavételt alkalmaztunk. Első lépcsőben településrétegenként településeket választottunk ki. Második lépcsőben előre meghatározott algoritmus szerint véletlen sétás módszerrel lakáscímeket választottunk. Harmadik lépcsőben Leslie Kish kulcs szerint véletlenszerűen választottuk ki a kérdezendő személyt.

Az 1007 sikeres interjúhoz a kérdezőbiztosoknak összesen 2543 személyt kellett felkeresniük véletlen sétás mintavétellel. 1536 esetben hiúsult meg az interjú. Ebből 752 válaszmegtagadó személy volt. 239 esetben a mintavételi címen nem sikerült kapcsolatot létesíteni a potenciális válaszadókkal. (Az elvárás háromszori megkeresés volt a nap különböző napszakában.) 157 esetben sikerült a címen kapcsolatot létesíteni, de az ún. Leslie Kish kulcs segítségével véletlenül kiválasztott személlyel nem sikerült interjút készíteni. 388 esetben egyéb okok játszottak közre a kérdés meghiúsulásában, például elhagyott lakóingatlant, vagy magyar nyelven nem beszélő személyt találtak a kérdezők.

Az adatbázishoz olyan utólagos súly készült, ami több fontos társadalmi-demográfiai változó mentén az adatok megoszlását a Központi Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálásának megoszlásához igazítja. A súlyozás szempontjai életkor, nem, iskolai végzettség, településtípus. A Nemzeti identitás (National Identity) modul harmadik alkalommal került lekérdezésre 2013-ban. Előzőleg 2003-ban és 1995-ben szerepelt ez a témakör. Magyarország mindhárom alkalommal részt vett a kutatásban és ez lehetőséget ad longitudinális, idősoros elemzésekre is. A 2013-as vizsgálatban 33 ország vett részt. A nemzetközi keresztmetszeti adatbázis letölthető a GESIS oldaláról, a magyar adatok pedig elérhetők a TÁRKI Alapítvány Társadalomtudományi Adatbankjából. Az ISSP Módszertani Bizottsága a 2013-as kutatás főbb jellemzőit Kutatás Monitoring Jelentésben⁵ foglalta össze. Ezek közül érdemes kiemelni azt, hogy 12 országban több nyelven is zajlott az adatfelvétel. Indiában volt a legnagyobb a nyelvi heterogenitás, itt 10 nyelven történt a kérdés (ezek között az angol nem szerepelt). Öt országban is készült orosz nyelvű kérdőív, ezek jellemzően a Szovjetunió utódállamai (Lettország, Észtország, Grúzia), de Izraelben is kérdeztek orosz nyelven. 11 országban önálló kutatás keretében zajlott az adatfelvétel, 22

5 A Jelentés letölthető a https://dbk.gesis.org/dbksearch/file.asp?file=ZA5950_mr.pdf címről. Az adatbázis online is elemezhető és letölthető a GESIS felületéről: <http://www.gesis.org/en/issp/issp-modules-profiles/modules/national-identity/2013/>

országban viszont – köztük Magyarországon is⁶ – egy nagyobb kutatás kérdőívnek részeként szerepelt az ISSP modul. A 33 országból 22-ben személyes kérdezés zajlott kérdezőbiztosokkal, de 5 országban úgy nevezett „mixed mode” adatfelvétel történt, vagyis a postai, a telefonos, az online és a személyes kérdezésnek különféle kombinációját alkalmazva valósították meg az adatfelvételt. Dániában például egy levélben küldtek azonosítót és hozzáférést az online kérdőívekhez a 18 és 65 év közötti kérdezetteknek, az ennél idősebbeket illetve a nem-válaszolókat telefonon kérdezték, lehetőséget kínálva a postai kérdőív kitöltésére is. A válaszadási ráták (response rates) igen nagy szórást mutatnak. A legalacsonyabb értéket Indiában (22,9% - személyes kérdezés), Észtországban (23 % - személyes) és Belgiumban (29,9% - postai kérdőív) regisztrálták, a legmagasabb rátát pedig Grúziában (89%) és Dél-Afrikában (79,4%) érték el, de kimagaslik a csehországi válaszadási ráta (71,4%) ráta is. (Mindhárom említett országban személyes kérdezés történt.) Magyarországon a válaszadási ráta 46% volt.

Állampolgárság II (Citizenship II)

Korábban 2004-ben került sor az állampolgárság témakörében adatfelvételre Magyarországgal együtt 38 országban. A 2014-es nemzetközi adatbázisban 28 ország szerepel köztük hazánk is. Az Állampolgárság modulnak a következő fő témakörei voltak:

- A jó állampolgár ismérvei
- Állampolgári jogok és kötelezettségek
- Politikai részvétel
- Médiafogyasztás, hírfogyasztás
- Szervezeti tagság, civil aktivitás
- Politikai tájékozottság és politikai hatékonyság
- Tiltakozási hajlandóság
- Bal-jobb politikai azonosulás
- Általánosított és intézményi bizalom, bizalom a választások tisztaságában
- Korrupció és a demokrácia működésének megítélése

Az adatfelvételre a 2014 júniusi Omnibusz kutatás keretében került sor. A mintavétel során három lépcsős rétegzett mintavételt alkalmaztunk. Első lépésben a rétegzett mintakeretből 70 település került kiválasztásra. Második lépcsőben a településen belül véletlen sétás módszerrel választottuk ki

6 A Nemzet Identitás 2013 a TÁRKI 2013 novemberi Omnibusz kutatásának keretében zajlott.

a háztartást, majd harmadik lépcsőként Leslie Kish kulcs segítségével a válaszadó személyt. 2547 felkeresett címen 1007 sikeresen lekérdezett interjú készült el. A nemzetközi adatbázisban – amely elérhető a GESIS adatbankban⁷ - 33 ország adatai szerepelnek.

Munkaattitűdök IV (Work Orientations IV)

2015 októberében került sor immáron negyedik alkalommal a munkaattitűdök ISSP modul lekérdezésére. Korábban 1989-ben, 1997-ben és 2005-ben volt adatfelvétel, ez alapján longitudinális adatbázis is kialakítható lesz, amint ez lehetséges a másik két ISSP modul (nemzeti identitás, állampolgárság) esetében is. A magyarországi terepmunka október 16 és 23 között zajlott, a mintavétel a korábbi év módszertanát követte vagyis háromlépcsős arányosan rétegzett mintát választottunk ki. A személyes lekérdezés során a kérdezőbiztosok ún. CAPI módszerrel laptopot és táblagépet használtak. 2283 érvényes címen 1003 interjú készült el. A kérdőív fő témakörei a következők voltak:

- Munkaorientáció
- Munkaértékek
- A munka és a magánélet/család egyensúlya
- Munkahelyi konfliktusok, diszkrimináció
- Munkahelyi szolidaritás, szakszervezetek szerepe
- Foglalkoztatottsági jellemzők
- A munkahely illetve munka szubjektív megítélése
- Nem-sztenderd foglalkoztatottság
- Rugalmas munkavégzés
- Humán tőke
- Elégedettség a munkahellyel, munkáltatóval
- Elkötelezettség a munkáltató iránt
- Félelem a munkanélküliségtől
- Korábbi munkahelyek, másodállás
- Munkakeresési aktivitások

⁷ Elérhető innen: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=6670>. Verziószám: 2.0.0, 2016-8-24, doi:10.4232/1.12590.

- Megélhetés, gazdasági helyzet megítélése
- Szubjektív egészségi állapot

A nemzetközi adatbázis kialakítása együttműködésben a GESIS-szel jelenleg is zajlik. A 2015-ös adatokból Hajdu Gábor és Sik Endre készítettek elemző tanulmányt a *Társadalmi Riport 2016* megjelenés alatt álló kötetbe „A munkával kapcsolatos értékek a világban (1990–2014) és Magyarországon 2015-ben” címmel⁸.

⁸ Hajdu Gábor és Sik Endre. In press. „A munkával kapcsolatos értékek a világban (1990–2014) és Magyarországon 2015-ben.” in: Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI.